

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.041>

УДК 338.242

JEL: E61, F02

О.М. ШАРОВ, д-р екон. наук., проф.,
гол. н. с. сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. П. Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: alexsharov7@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8460-9996>

ДЕРЖАВА І РИНОК В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: БОРОТЬБА ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ ЧИ СИНЕРГІЯ ВЗАЄМОДІЇ?

Розглянуто роль сучасної держави в управлінні економічними процесами. Обґрунтовано, що роль держави в економіці, з огляду на те, що глобалізація вносить у систему співвідношення держави і ринку нові елементи, не зменшується, а, радше, збільшується за рахунок модернізації та інтернаціоналізації її функцій.

Ключові слова: держава; ринок; «невидима рука»; глобалізація.

Є дві школи економістів:
ті, хто розуміє економіку,
і ті, хто її не розуміє.

*Маффео Пантелеоні,
1857—1924*

Проблема співвідношення держави і ринку, можливості та ефективності втручання державної влади в підприємницьку діяльність мають не тільки теоретичне, але й цілком зрозуміле практичне значення, що примушує дослідників знову і знову повертатися до цього питання.

Отже, **мета статті** — проаналізувати розвиток підходів до визначення ролі держави в економіці та ступеня її втручання в ринкові процеси, з'ясувати економічні функції сучасної держави в умовах глобалізації.

Розгляду теоретико-методологічних основ державного регулювання економіки і економічних теорій щодо застосування моделей ринкової економіки присвячено праці та теорії багатьох, і серед них іменитих, дослідників, таких як зарубіжні вчені Дж. Кейнс, Я. Корнаї, Дж. Сакс, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, М. Фрідман, а також вітчизняні науковці О.С. Власюк, А.С. Галь-

Ц и т у в а н н я: Шаров О.М. Держава і ринок в умовах сучасної глобалізації: боротьба протилежностей чи синергія взаємодії? *Економіка України*. 2021. № 7. С. 41—53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.041>

чинський, В.М. Геєць, О.С. Ємельянов, І.І. Лукінов, Ю.М. Пахомов, М.Г. Чумаченко та інші. Таку велику кількість дослідників зумовлено комплексом специфічних рис, сформованих протягом тривалого часу і притаманних тій чи іншій країні (йдеться, зокрема, про процес історичного розвитку, політичну систему і сформованість громадянського суспільства, його структуру; національний менталітет, традиції; наявність природних ресурсів, відтворення факторів виробництва, інноваційність економіки тощо).

ДЕРЖАВА І РИНОК НА РАННІХ СТАДІЯХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Держава, ринок і глобалізація — це три поняття, взаємний зв'язок і вплив яких можна відстежувати протягом практично всього часу їх існування. Можливо, що, як стверджують деякі дослідники-антропологи, у первісних суспільствах економіка не базувалася на ринкових відносинах, але становлення інститутів ринку не відбудеться без захисту з боку влади (державної або, принаймні, квазі-державної) та навіть більше того — без прямого креативного втручання державної влади. У багатьох країнах і регіонах світу симбіоз ринку і держави привів до появи системи, яку прийнято називати «азійським способом виробництва», в якому держава відіграє основну роль — як головний власник, виробник, роботодавець, продавець, покупець і, зрештою, законодавець і арбітр. Але і в тих країнах, одним із стовпів економіки яких є індивідуальна свобода, роль держави залишається не просто важливою, а вирішальною (навіть коли здається, що це лише роль «англійської королеви»).

Питання розуміння й організації державного управління економікою присутні в науковому дискурсі не просто давно, а практично від початку зародження сучасної економічної науки. Достатньо згадати, що Ж. Боден у своїх «Шести книгах держави» (*Les Six livres de la République*) висловлювався за активне втручання короля в зовнішнє (але не внутрішнє) економічне життя країни, що через 100 років стало основою політики меркантилізму [1, с. 44, 47]. Дж. Ботеро у своїй книзі «Інтерес держави» (*Della ragion di Stato*) [2] виступав як його «ліберальний» опонент, стверджуючи, що володар повинен займатися торгівлею (читай — «економікою») лише у трьох випадках: 1) якщо це не може зробити жодна приватна особа (читай — «при нестачі приватного капіталу»), 2) якщо приватна особа, зайнявшись цим, може стати занадто багатою і впливовою (читай — «олігархом») і 3) якщо об'єктивно виник дефіцит у постачанні продуктів, необхідних для життєздатності держави (читай — «для забезпечення критичного імпорту»). Таким чином, ішлося про те, що в «нормальних умовах» економічною діяльністю належить займатися не владі, а приватним особам, які і є основними економічними промоутерами держави.

Вважається, що ідея вільної торгівлі та капіталізму *laissez faire* — *laissez passer*¹, вільних від втручання держави, почала переможну ходу після вихо-

---

¹ Принцип повного невтручання держави в економічні процеси, який, як правило, перекладають, як «дозвольте робити, хто що хоче». Уперше цей вислів увів в обіг серед економістів В. де Гарне (*Vincent de Gournay*), інтендант торгівлі у 1750-х роках, запропонувавши усунути обмеження в торгівлі та регулюванні промислового виробництва. На та-

ду у світ відомої праці А. Сміта «Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй», в якій автор, серед іншого, описує бажану економічну систему «природної свободи» (system of natural liberty), коли «...кожна людина, доки вона не порушує встановлених законів, має повну свободу переслідувати власні інтереси по-своєму і входить як своєю справою, так і капіталом у конкуренцію з іншою людиною або групою людей. Державна влада (The sovereign) повністю звільняється від обов'язку, намагаючись виконати який, вона завжди повинна піддаватися незліченним помилковим судженням (delusions), і для належного виконання якого жодна людська мудрість або знання ніколи не можуть бути достатніми; обов'язку керувати справами приватних людей та спрямовувати їх забезпечення працевлаштування, яке найбільше відповідає інтересам суспільства» [3, р. 533]. А замість державної влади цю функцію зможе виконувати славнозвісна «невидима рука» ринкових відносин, яка спрямовує все таким чином, що, діючи заради власного інтересу, кожен підприємець, урешті-решт, «найбільше відповідає інтересам суспільства».

Утім, як справедливо зауважує італійський професор А. Ронкалья (*Alessandro Roncaglia*), «ідея «невидимої руки» ринку — це перекручення історії думки; той факт, що це часто повторювалося — і все ще повторюється, особливо з боку теоретиків загальної економічної рівноваги, — свідчить лише про їх незнання текстів та історичну поверховість» [4, р. 145]. Ідеться про те, що вираз «невидима рука» використовувався А. Смітом лише двічі: в його «Історії астрономії» [5, р. 49] і в «Теорії моральних почуттів» [6, р. 184], причому цей термін мав іронічний характер і стосувався не ринкового механізму, а, радше, етичної поведінки людей у ринкових умовах: тож «невидима рука», яка робить етичними (загальнокорисними) навіть егоїстичні дії комерсантів, — насправді це «рука Бога»² (що було абсолютно зрозумілим для сучасників А. Сміта) [7, с. 183].

Це, власне, і хотів сказати А. Сміт як представник шотландської етичної школи, коли читав в університеті Глазго курси з теології, етики і права. Що ж стосується «Багатства націй...», то в цій праці він згадує «невидиму руку» лише в другому розділі четвертої книги «Про обмеження ввезення з-за кор-

---

кий вислів його, судячи з усього, надихав історичний анекдот про Ж.-Б. Кольбера: коли у 1680 р. відбувалася його зустріч з поважними торговцями та промисловцями, всесильний міністр запитав, що держава повинна зробити для підтримки ділових кіл і дістав відповідь від керівника делегації М.Ля Гендре (M. Le Gendre): «Laissez-nous faire» («Дайте нам спокій» або «Не чіпайте нас»). Це був парафраз з відомої у той час жартівливої пісеньки про сонечко, яке котиться по небу: «Laissez faire et laissez passer, le monde va de lui même!» («Нехай собі котиться [по небу], а світ буде рухатися сам по собі»). Відомий економіст Гурне вживав цей вислів у 1758 р. на асамблеї фізіократів, а за межами Франції новий термін уперше використав у 1774 р. американець Дж. Уетлі (George Whatley) в книзі «Принципи торгівлі» (Principles of Trade), яку вони написали спільно з Б. Франклінім. Нове життя терміну дав у своїх статтях відомий лондонський торговець Ч. Босанкет (Charles Bosanquet) у 1808 р., але в широкий вжиток він почав входити тільки після того, як Дж. Міль (James Mill) вніс відповідну інформацію до «Британської енциклопедії» (Encyclopedia Britannica).

² Недавні дослідження виявили, що А. Сміт міг запозичити цей вислів з трактату «Настави у християнській вірі» Ж. Кальвіна. Узагалі образ прихованої або невидимої руки — коли Бог досягає своєї мети поза або навіть усупереч людським намірам — доволі часто використовувався в проповідях і релігійних писаннях.

дону таких продуктів, які можуть бути вироблені всередині країни», де пише: «Віддаючи перевагу наданню допомоги вітчизняному виробництву, а не іноземному, він (капіталіст. — О.Ш.) має на увазі лише свій власний інтерес і, здійснюючи це виробництво таким чином, щоб його продукт мав максимальну вартість, переслідує лише свою власну вигоду, причому в цьому випадку, як і в багатьох інших, він «невидимою рукою» спрямовується до цілі, яка зовсім не входила в його наміри; при цьому суспільство не завжди страждає від того, що ця ціль не входила в його наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, він часто служить інтересам суспільства більш дієвим способом, аніж тоді, коли свідомо намагається зробити це» [3, р. 349—350]. Як бачимо, знову зовсім не мається на увазі, що якась «невидима рука» ринку (про ринок узагалі й не згадується) повинна вирішити всі питання організації економічного життя.

На це поняття дуже довго, аж до кінця 1950-х років, не звертали уваги, коли К. Ерроу (Kenneth Joseph Arrow) і Ж. Дебрю (Gerard Debreu) почали розвивати аксіоматичну теорію загальної економічної рівноваги, у зв'язку з чим згадали про «невидиму руку», яка начебто забезпечує «досконалу конкуренцію» (про що у А. Сміта взагалі не йдеться).

Про що А. Сміт дійсно пише, так це про те, що «...відповідно до системи природної свободи, державна влада має виконувати лише три обов'язки <...>: по-перше, обов'язок захистити суспільство від насильства і вторгнення інших незалежних суспільств; по-друге, обов'язок захищати, наскільки це можливо, кожного члена суспільства від несправедливості чи утисків будь-якого іншого його члена, або обов'язок встановлення точного здійснення правосуддя; і, по-третє, обов'язок здійснення і підтримання певних громадських робіт і певних державних установ, здійснення та підтримування яких ніколи не можуть бути в інтересах будь-якої особи чи невеликої кількості осіб; оскільки прибуток [від них] ніколи не може повернути витрати будь-якій особі чи невеликій кількості людей, хоча часто може зробити набагато більше для всього суспільства» [3, р. 533—534].

Отже, якщо екстраполювати думку А. Сміта на царину економічних відносин, то виходить, що **державна повинна виконувати в економіці три важливі функції: 1) захист країни від економічної агресії; 2) законодавче забезпечення справедливої конкуренції на ринку і 3) реалізація суспільно значущих економічних проектів і функціонування державних (суспільно значущих) підприємств.** Отже, як зауважує шотландський дослідник біографії та праць А. Сміта Е.А. Скінер (Andrew S. Skinner), «...фактично однією з найбільш важливих функцій держави є пошук і усунення перешкод для ефективного функціонування економіки» [8, р. 29].

Та й розвиток капіталізму в Нідерландах, а потім в Англії, Франції та інших країнах відбувався за повної підтримки державної влади, яку в разі потреби «вільні індивідууми» просто захоплювали і за її допомогою робили те, що «вільний ринок» був не спроможний зробити. Навіть у Сполучених Штатах Америки, які створювалися саме «вільними індивідуумами», яким, здавалося б, держава була не потрібна, зрештою створили власну державу, щойно побачили, що саморегулююча ринкова економіка «не могла б існувати протягом тривалого часу, не знищуючи людської та натуральної субстан-

ції суспільства; це могло б фізично знищити людину і перетворити її оточення на пустелю» [9, р. 3].

Очевидно, що ці питання залишаються актуальними і нині. При цьому, однак, продовжуються, як правило, непродуктивні спори щодо необхідності державного втручання в економіку і про немов би визначальне протиріччя між ліберальною та кейнсіанською теоріями щодо цієї проблеми. Тим часом більш ретельний аналіз текстів самого Дж.М. Кейнса може допомогти краще зрозуміти не тільки принципи справжнього кейнсіанства, але і його ставлення до сучасної економіки і сучасних економічних моделей управління та регулювання. З одного боку, згадаємо статтю «Кінець *laissez faire*», у якій Дж.М. Кейнс критикує безжалісну конкуренцію, що базується на класичній теорії розподілу ресурсів, і образно порівнює її учасників з жирафами, мета яких полягає в споживанні листя на найвищих гілках, і тому «довгошиї жирафи виживають за рахунок інших». «Таким чином, якщо тільки ми залишимо жирафів самим собі, то 1) буде зрізана максимально велика кількість листя, оскільки найбільш довгошиї жирафи опиняються найближчими до дерев, прирікаючи інших на вимирання від голоду; 2) кожен жираф накине на те листя, яке буде найбільш соковитим серед доступних; 3) жирафи, смаку яких дане листя найбільше до вподоби, витягнуть ший довше за інших, щоб тільки дістати його. Таким чином, буде з'їдено більшу кількість найсоковитішого листя, а кожний окремих листочок досягне того горла, яке вважає, що воно заслуговує найбільшого за свої зусилля». [10, р. 284—285]. Отже, ідеться про те, що залишення економіки на «розсуд» довгошиїх жирафів веде до нераціонального використання загальних ресурсів і демографічного колапсу, чому повинна завадити саме держава. З іншого боку, вже пізніше, у своїй всесвітньо відомій праці «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» Дж.М. Кейнс наполягав на тому, що держава має братися лише за те, чого на цей час не робить ніхто інший.

Отже, можна дійти висновку, що між неоліберальною і кейнсіанською концепціями ролі держави в управлінні економічними процесами немає принципової, антагоністичної розбіжності: вони виконують функції двох весел, якими потрібно користуватися для того, щоб човен не йшов по «замкненому колу», а прямував до обраної цілі. Отже, держава не втручається доти, доки ринкові сили (якщо вони вже існують) справляються з організацією національної економіки.

ДЕРЖАВА І РИНОК НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У сучасних умовах інтернаціоналізації економічних відносин, зумовлених вимогами глобалізації, ці функції держава вимушена значною мірою здійснювати не тільки на внутрішньому, але і на зовнішньому ринку.

Глобалізація — це процес всеохоплюючої універсалізації умов життєдіяльності людської спільноти в загальносвітовому масштабі на тлі небувалого спрощення локальної і трансконтинентальної комунікації. Це процес, який охоплює практично всі аспекти життя людства — побутові, культурні, релігійні, екологічні, інформаційні, економічні, політичні тощо.

Відповідно, він суттєво впливає і на економічні функції держави. Давно зауважено, що «...практично всі національні держави стають частиною більшої моделі глобальних трансформацій та глобальних потоків. Товари, капітал, люди, знання, засоби зв'язку і зброя, а також злочинність, забруднювальні речовини, мода і вірування швидко переходять територіальні кордони. Це стало цілком взаємопов'язаним глобальним порядком» [13, р. 230]. Бурхливий розвиток глобалізації останніми десятиріччями дав підстави говорити про те, що вона знищує самé підґрунтя економічної функції держави і може навіть поставити під сумнів майбутнє існування останньої як політичного інституту. «Відповідно, існують аргументи, що економічна глобалізація, особливо діяльність ТНК, масові міжнародні фінансові потоки і зростання міжнародної торгівлі, які підтримуються технологічним розвитком, інноваціями, розвитком систем зв'язку і транспорту, кидають виклик державі. Виклики численні: національні уряди більше не контролюють поширення ідей, капіталу, технологій, праці, торгівлі чи власності на економічні активи. Нині національні уряди мають менший вплив на господарські операції; глобалізація призводить до збільшення взаємозалежності та посилення міжнародної конкуренції. Національні уряди втрачають контроль над національною економічною політикою і власним економічним майбутнім» [14, р. 4]. Таким чином, на думку деяких дослідників, економічна глобалізація надає сигнал про тріумф ринку над державою-нацією та економіки над політикою. Водночас, на думку експертів ООН, «...незважаючи на численні занепокоєння щодо втрати суверенітету, держава залишається ключовим учасником як на внутрішній, так і на міжнародній арені. Поширене припущення, що поява світового громадянського суспільства та підвищення рівня транскордонної торгівлі, фінансів та інвестиційних потоків перетворюють національну державу на анахронізм, є помилковим. На міжнародній арені тісніша співпраця та узгоджені дії між державами є втіленням державного суверенітету. Такі узгоджені дії не обов'язково послаблюють держави; швидше — можуть зміцнити їх, зробивши зовнішнє середовище стабільнішим і надавши їм ширші можливості для розширення своїх обмінів у різних сферах. Більше того, глобалізація без ефективною та міцною багатосторонності обов'язково призведе до кризи, оскільки ринки за своєю суттю не є ні стабільними, ні справедливими»³.

Окремо слід нагадати, що активізація ролі транснаціональних (багато-національних) корпорацій та міжнародних фінансових організацій в умовах глобалізації також не зменшує, а підвищує значення втручання в економіку з боку держави, оскільки, як правило, тільки вона і може протистояти впливу цих нових акторів у справі відстоювання національних економічних інтересів. Зокрема, це стосується відносин з Міжнародним валютним фондом, оскільки, як свідчать відповідні дослідження, «...вплив програм МВФ залежить від внутрішніх політичних інститутів та контексту, в якому підписуються угоди з МВФ» [15, р. 283]. Отже, коли за умови відсутності для уряду внутрішньополітичних проблем вимоги з боку МВФ (conditionality) не відіграють значної ролі в домовленостях між ним і державою, не існує супе-

---

³ Globalization and the State / World Public Sector Report. — N.Y. : United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2001. — xv + 184 p. — P. 30.

речності в питанні про спільні цілі програми фінансової підтримки. Коли ж держава і МВФ бачать різні цілі, то останній намагається використати вимоги для забезпечення тих цілей, на досягнення яких він згоден надати фінансову допомогу, ставлячи, таким чином, державу в гірші умови [16, р. 75]. Вийти з цього ускладнення можна лише за рахунок активної ролі економічної дипломатії з боку в першу чергу самої держави.

Що стосується транснаціональних компаній, то це взагалі окремий «третій механізм», відмінний від ринку, своєрідна «держава над державами» зі своїми власними інтересами, цілями і методами їх досягнення, як про це писали ще Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, О. Уільямсон, а останнім часом відомий англійський політолог К. Крауч (Colin Crouch). І цей «механізм» залежно від ситуації об'єднується то з ринком (акторами вільної конкуренції), то з державою (представником монопольної влади), причому надаючи ТНК можливість самостійно обирати для себе державу-партнера, тобто робити те, що називають *regime shopping*.

Таким чином, як часто буває, «чутки про смерть (держави. — О.Ш.) виявилися трохи перебільшеними». До того ж можна погодитися з твердженням про те, що «...економічне навантаження національної держави не зменшується, а, навпаки, посилюється; особливо важливою є роль економічної стратегії в узгодженні національних інтересів суспільства із загальними інтересами міжнародної спільноти, оскільки від добробуту кожної країни залежить добробут людства в цілому. Саме таку спрямованість повинен мати розвиток глобалізації, саме така результативність здатна перетворити позитивні передумови економічної інтеграції на реальність» [17, с. 88].

Водночас, як слушно зауважують дослідники процесів державотворення, сучасні держави суттєво відрізняються від держави-нації кінця XIX — першої половини XX ст. [18, р. 510—511]. На Заході «національні держави» вже не є класичними національними державами, а є «постмодерними», тобто дуже сильно пов'язаними (поєднаними) з транснаціональними західними і глобальними мережами влади. Отже, першу групу складають транзитні держави Центральної та Східної Європи (а також певної мірою деякі країни Східної Азії, Латинської Америки і Африки), які також мають слабку автономну владу і, незважаючи на свої наміри будувати «національну державу» в класичному розумінні, вже просто не можуть цього зробити — час, який залишився в минулому сторіччі, вже втрачено, і вони вимушені жити за новими правилами постмодерну. Отже, дозволимо собі стверджувати, що їх можновладці можуть скільки завгодно істерично посилаючись на історичні приклади раннього меркантилізму, протекціонізму і патерналізму, але часи такої практики давно минули (так само, як можливості колоніальної експлуатації природних ресурсів і навіть рабської праці), і транзитним державам доводиться вирішувати старі проблеми в нових умовах, які мають для них екзогенний характер і на які вони практично не справляють ефективного впливу. І хоча в даний час вони слабше інтегровані в систему нового порядку, ніж західні держави, у них немає серйозних стратегічних варіантів крім тісніших відносин із західноорієнтованою глобальною державою. У європейському контексті ця реальність відображається в прагненнях менших центральних і східних держав вступити до ЄС і НАТО.

Другу значну групу держав складають великі незалежні центри державної влади, які найкраще відповідають класичній моделі «сучасної» національної держави: за межами Заходу це країни групи БРІКС, а також менші держави, такі як Ірак, Іран і Сербія. Вони здебільшого визнають реальність глобального домінування Заходу шляхом часткової інтеграції в очолювані ним глобальні інституції.

Нарешті, до третьої групи можна віднести території, на яких держава (як правило, така, що «не відбулася» — failed state) навіть не досягає рівня стабільної національної держави, не кажучи вже про повноцінну участь у глобальних інституціях.

Утім, незважаючи на свій статус, кожна держава все ще має власні інтереси для просування і захисту. При цьому «...більша економічна і соціальна взаємозалежність, схоже, впливає на національні процеси прийняття рішень двома основними способами. Вони вимагають передання рішень на міжнародний рівень, а через збільшення попиту на участь також потребують передання багатьох рішень місцевим органам управління»⁴. Отже, навіть залишаючись на позиціях «золотої середини» ліберального (але, звісно, не лібертаріанського) підходу, можна стверджувати, що і в умовах глобалізації зазначені ще А. Смітом функції держави (у тому числі стосовно економіки) зберігають свою актуальність.

За таких умов захист від економічної агресії означає, насамперед, проведення *торговельної політики розумного протекціонізму*, який виражається в необхідних (вимушених) тарифних і нетарифних обмеженнях імпорту і вжитті антидемпінгових заходів; забезпеченні вигідних для національних виробників умов функціонування зон вільної торгівлі; інтеграції до привабливих для національного виробника міжнародних економічних союзів та об'єднань.

Інвестиційна політика держави повинна сприяти залученню не просто іноземних інвестицій, а *необхідних* іноземних інвестицій, не тільки розрізняючи портфельні та прямі інвестиції (залежно від потреб економіки і ступеня розвитку та передбачуваності фондового ринку), але й віддаючи перевагу інвестиціям у створення нових (greenfield investment) і модернізацію існуючих (brownfield investment) підприємств на основі новітніх технологій порівняно з простим придбанням іноземними інвесторами вже діючих високоприбуткових компаній (M & A — Merger and Aquisition). Особливу увагу держава повинна приділяти питанню можливої небезпеки з боку іноземних інвесторів для національної економічної безпеки (зокрема, переходу контролю за стратегічно важливими галузями й окремими великими підприємствами до резидентів інших держав, у першу чергу до потенційних політичних та військових противників).

У цьому самому ключі необхідно розглядати і питання *міграційної політики*, яка контролює чисельність і робочу кваліфікацію трудових мігрантів, географічну структуру країни їх походження (громадянства), оскільки це важливо для підтримки прийнятного рівня безробіття (у тому числі за окремими галузями та професіями), навантаження на національну систему

---

⁴ Там само. — Р. 29.

соціального захисту, а також урахування можливого впливу інших (у першу чергу недружніх) держав шляхом використання наявності впливової національної громади (діаспори).

Що стосується законодавчого забезпечення справедливої конкуренції, то насамперед транзитні держави повинні подбати про формування належного ринкового середовища шляхом створення і забезпечення ефективної діяльності відповідних ринкових інститутів — банків, бірж, органів ринкового контролю і регулювання.

Ще Аристотель писав, що призначення полісу (тобто міста-держави) — забезпечити добродесне життя, засноване на належних звичках. Тим більше ця функція має значення для процесу повернення до ринкових принципів, коли часу на появу таких інституцій природним, еволюційним шляхом уже немає. Тільки після того, як держава створить відповідну ринкову інфраструктуру, її можна буде передати в приватні руки (шляхом грошової приватизації). Це дозволило б уникнути концентрації непропорційно великої частини власності в руках незначної кількості осіб, яких прийнято називати олігархами (абстрагуючись від ненаукового характеру даного політологічного терміна, значно поширеного на пострадянському просторі). Оскільки цього не було зроблено (за незначним винятком — наприклад, створення інститутів валютного ринку, хоча і цей процес був штучно перерваний; у багатьох же випадках державна влада навмисно ухилялася від виконання навіть законодавчо передбаченої допомоги — як у ситуації з Національним депозитарієм або Експортно-кредитним агентством), то тепер держава має подбати не тільки про наявність відповідного антимонопольного законодавства, а й про забезпечення його неухильного дотримання. Конкретно в українських умовах, звісно, йдеться про так звану деолігархізацію, яка повинна зосереджуватися не стільки на позбавленні впливу власників і представників великого капіталу на засоби масової інформації (що є проблемою, радше, для політичного істеблішменту, ніж для суспільства в цілому), скільки на **виключенні можливостей пріоритетного і привілейованого доступу великого капіталу до послуг та економічних прав, які надаються державою** (бюджетне фінансування, державні закупівлі, ліцензії на видобуток природних ресурсів, приватизація державних підприємств тощо). У цьому самому ряду повинні розглядатись і заходи держави, спрямовані на створення конкурентного середовища шляхом законодавчої та фінансово-економічної підтримки середнього та малого бізнесу.

Що стосується міжнародних економічних відносин, то ця функція держави повинна проявлятися у тому, що вона забезпечує приєднання країни до тих міжнародних союзів, організацій та конвенцій, участь у яких дозволяє створення найкращих конкурентних умов для національних компаній та захисту їх прав. Останнє передбачає активну участь держави в судових і арбітражних процесах, а також моніторинг антидемпінгових розслідувань, які здійснюються іншими державами проти національних виробників-експортерів.

Окремо слід вказати на функції держави у справі захисту навколишнього середовища, адже «...ринкові механізми на працюють на екологічно безпечний, сталий розвиток. <...> Згідно з нормами міжнародного права, сьо-

годні вся повнота відповідальності за розробку і впровадження стратегій щодо охорони навколишнього середовища лежить на національних державах» [19, с. 203—208]. Утім, ця відповідальність має безпосереднє відношення до економіки. Маленький приклад: зміна клімату призвела до небувалої посухи на Тайвані, унаслідок чого значно скоротились обсяги запасів води в місцевих озерах, а без достатньої кількості води неможливе виробництво напівпровідників, основним постачальником яких на світовий ринок є саме Тайвань. Як наслідок, серйозні проблеми виникли у виробників сучасної техніки — комп'ютерів, засобів мобільного зв'язку, автомобілів. Тим часом, стратегічне вирішення проблеми пов'язане з виконанням усіма державами світу Паризької кліматичної угоди. Таким чином, складається враження, що у недалекому майбутньому не екологічні функції держави будуть частиною її економічних функцій, а навпаки.

Нарешті, держава повинна взяти на себе здійснення суспільно значущих економічних проектів, а також функціонування державних (суспільно важливих) підприємств, організація та фінансування яких не можуть бути забезпечені приватним капіталом у зв'язку з їх нерентабельністю для окремих осіб і компаній або великою стратегічною роллю таких проектів, враховуючи яку вони не можуть бути довірені окремим приватним особам.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи сказане, констатуємо, що в умовах глобалізації, яку іноді розглядають як процес «стирання кордонів» і «зникнення держави» (або заміни її іншими акторами), роль держави в економіці не зменшується, а, навпаки, збільшується за рахунок модернізації та інтернаціоналізації її функцій. Важливість цієї ролі визначається не широтою і глибиною втручання (тобто не екстенсивними факторами), а її «вагомістю» — навіть не чисельні й не всеосяжні втручання держави можуть бути вирішальними для позиціонування економіки країни на глобальному ринку. Значення має не кількість, а якість.

Проте і переоцінювати роль держави, в усьому покладатися на уряд і державних менеджерів теж не можна, оскільки крім «невидимої руки» Адама Сміта є ще й «невидима рука» Мілтона Фрідмена, яка керує в прямо протилежному напрямі: «Особи, які намагаються сприяти лише загальним інтересам, направляються невидимою політичною рукою на сприяння особливим інтересам, яким вони і не збиралися сприяти» [20, р. 292]. Ці особливі інтереси означають не тільки пряму корупцію, але й те, що уряд приходиться на допомогу людям і корпораціям, які насправді азартно грали в економічну гру і програли.

Тому в реальності держава і ринок не протистоять одне одному, а взаємодіють, підсилюючи свої потенціали. Отже, нам необхідно реалізувати стратегію поступового переходу від «кумівського» (або, швидше, «блатного») капіталізму до капіталізму народного, капіталізму для всіх, який нині називають або «інклюзивним капіталізмом», або «суспільством солідарності», тобто до системи, яка передбачає не тільки загальну участь у прибутках, а й активну участь усіх (у тому числі недержавних) акторів у виробленні стратегії управління економікою.

З огляду на це, абсолютно вірним, на нашу думку, є твердження, що «...ключовою проблемою, яка зумовлює дисгармонію суспільства, насамперед визнається філософія держави, що виступає головним методологічним підґрунтям суспільного життя і під яку підлаштовується правова та економічна політика» [21, с. 165]. Вважається, що економічна роль держави може базуватися на одному з чотирьох ідеологічних фундаментів: вільному капіталізмі, соціалізмі, понятті держави соціального добробуту (social welfare state) або держави економічного добробуту (economic welfare state) [22, р. 4]. До цього переліку можна додати ще модель «приватизованого кейнсіанства» [23, р. 143], за якого в борг бере кошти не уряд, а індивіди і родини, у тому числі й найбідніші, яких зтягають до системи «дешевого» споживчого кредитування, тоді як багаті «роблять прибуток» на спекулятивному ринку деривативів та ф'ючерсів.

Таким чином, вибір економічної політики держави і ступінь її втручання в економіку залежать від того, яку державу ми будемо. І це, мабуть, головне питання державотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Bodin J.* The Six Books of a Commonwealth. — Oxford : Basil Blackwell, 1955. — xliii + 212 pp. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.yorku.ca/commnel/courses/3020pdf/six_books.pdf
2. *Botero G.* Della ragion di stato, libri dieci. Contre Libri delle cause della Grandezza, e Magnificenza delle Città. — Ferrara : appresso Vittorio Baldini stampator Ducale, 1590. — 334 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://books.google.it/books?vid=IBNR:CR000043115&redir_esc=y
3. *Smith A.* An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. — N. Y. : MetaLibri, 2007. — 744 p.
4. *Roncaglia A.* The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. — 598 p.
5. *Smith A.* History of Astronomy / Essays on Philosophical Subjects. — London : T. Candell and W. Davies, 1795 — Oxford : Oxford University Press, 1980. — 368 p.
6. *Smith A.* The Theory of Moral Sentiments / Essays on Philosophical Subjects. — London : T. Candell and W. Davies, 1795 — Oxford : Oxford University Press, 1980. — 368 p.
7. *Ослинзтон П.* Бог и Рынок: «Невидимая рука» Адама Смита // Христианское чтение. — 2015. — № 1. — С. 181—206.
8. *Skinner A.S.* Adam Smith / The Invisible Hand ; [John Eatwell J., Milgate M., Newman P. (Eds.)]. — N. Y. : W W Norton & Co, 1989. — xiii + 283 p. — P. 1—42.
9. *Polanyi K.* The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time. — Boston : Beacon Press, 2001. — 317 p.
10. *Keynes J.M.* The End of laissez faire / Collected Writings (Vol. IX). — Cambridge : Cambridge University Press; Reprint ed., 2012, — 506 p. — P. 284—285.
11. *Swilling M.* Changing concepts of governance // Africanus. — 1999. — No. 29. — Iss. 2. — P. 20—40.
12. *Crous M.* Quality service delivery through customer satisfaction // Journal of Public Administration. — 2006. — Vol. 41. — No. 2.2. — P. 397—407.
13. *Held D., McGrew A.* The End of the Old Order? // Review of International Studies. — 1998. — Vol. 24. — Dec. — P. 219—243.
14. *Göksel N.K.* Globalisation and the State // Perception : Journal of International Affairs. — 2004. — Vol. 9. — Iss. 1. — P. 1—12.
15. *Smith A., Vreeland J.R.* The survival of political leaders and IMF programs / Globalization and the Nation State. The impact of the IMF and the World Bank ; [Ranis G., Vreeland J.R., Kosack S. (Eds.)]. — N. Y. : Routledge, 2006. — 508 p. — P. 263—289.

16. Drazen A. Conditionality and ownership in IMF lending: a political economy approach / Globalization and the Nation State. The impact of the IMF and the World Bank ; [Ranis G., Vreeland J.R., Kosack S. (Eds.)]. — N. Y. : Routledge, 2006. — 508 p. — P. 51—81.
17. Партугимов В.В. Влияние глобализации на функции государства // Вестник ЧитГУ. — 2011. — № 1 (68). — С. 86—90.
18. Shaw M. The State of Globalisation: Towards a Theory of State Transformation // Review of International Political Economy. — 1997. — Vol. 4, — No. 3. — Autumn. — P. 497—513.
19. Глушенкова Е.И. Экологическая безопасность и государственный суверенитет в условиях глобализации / Государство в эпоху глобализации: экономика, политика, безопасность (Мировое развитие. — Вып. 3) ; [Отв. ред. Ф.Г. Войтоловский, А.В. Кузнецов]. — М. : ИМЭМО РАН, 2008. — 219 с. — С. 203—208.
20. Friedman M., Friedman R.D. Free to Choose: A Personal Statement. — N. Y. : Harcourt Brace Jovanovich, 1980. — 338 p.
21. Снівак В.М. Суверенна держава у процесі глобалізації // Порівняльно-правові дослідження. — 2009. — № 2. — 163—173.
22. Gildenhuys J.S.H. South African public administration: past, present and future. — Pinetown : O. Burgess, 1988. — 345 p.
23. Crouch C. The Strange Non-Death of Neoliberalism. — London : Polity, 2011. — 224 p.

Стаття надійшла 01.07.2021

REFERENCES

1. Bodin J. The Six Books of a Commonwealth. Oxford, Basil Blackwell, 1955, available at: http://www.yorku.ca/comminel/courses/3020pdf/six_books.pdf
2. Botero G. Della ragion di stato, libri dieci. Contre Libri delle cause della Grandezza, e Magnificenza delle Città. Ferrara, appresso Vittorio Baldini stampator Ducale, 1590, available at: https://books.google.it/books?vid=IBNR:CR000043115&redir_esc=y [in Italian].
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. New York, MetaLibri, 2007.
4. Roncaglia A. The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
5. Smith A. History of Astronomy, in: Essays on Philosophical Subjects. London, T. Candell and W. Davies, 1795, Oxford, Oxford University Press, 1980.
6. Smith A. The Theory of Moral Sentiments, in: Essays on Philosophical Subjects. London, T. Candell and W. Davies, 1795, Oxford, Oxford University Press, 1980.
7. Oslington P. God and the Market: Adam Smith's Invisible Hand. *Christian Reading*, 2015, No. 1, pp. 181-206 [in Russian].
8. Skinner A.S. Adam Smith, in: The Invisible Hand. John Eatwell J., Milgate M., Newman P. (Eds.). New York, W W Norton & Co, 1989, pp. 1-42.
9. Polanyi K. The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time. Boston, Beacon Press, 2001.
10. Keynes J.M. The End of laissez faire, in: Collected Writings (Vol. IX). Cambridge, Cambridge University Press, 2012, pp. 284-285.
11. Swilling M. Changing concepts of governance. *Africanus*, 1999, No. 29, Iss. 2, pp. 20-40.
12. Crous M. Quality service delivery through customer satisfaction. *Journal of Public Administration*, 2006, Vol. 41, No. 2.2, pp. 397-407.
13. Held D., McGrew A. The End of the Old Order? *Review of International Studies*, December, 1998, Vol. 24, pp. 219-243.
14. Göksel N.K. Globalisation and the State. *Perception : Journal of International Affairs*, 2004, Vol. 9, Iss. 1, pp. 1-12.
15. Smith A., Vreeland J.R. The survival of political leaders and IMF programs, in: Globalization and the Nation State. The impact of the IMF and the World Bank. Ranis G., Vreeland J.R., Kosack S. (Eds.). New York, Routledge, 2006, pp. 263-289.
16. Drazen A. Conditionality and ownership in IMF lending: a political economy approach, in: Globalization and the Nation State. The impact of the IMF and the World Bank. Ranis G., Vreeland J.R., Kosack S. (Eds.). New York, Routledge, 2006, pp. 51-81.

17. Partugimov V. The impact of globalization on the state functions. *Bulletin of the Chita State University*, 2011, No. 1 (68), pp. 86-90 [in Russian].
18. Shaw M. The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation. *Review of International Political Economy*, 1997, Vol. 4, No. 3, Autumn, pp. 497-513.
19. Glushenkova Ye. Environmental Security and State Sovereignty in the Context of Globalization, in: *The State in the Era of Globalization: Economics, Politics, Security*. F.G. Voitolovsky, A.V. Kuznetsov (Eds.). Moscow, IMEMO of the RAS, 2008, pp. 203-208 [in Russian].
20. Friedman M., Friedman R.D. *Free to Choose: A Personal Statement*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1980.
21. Spivak V. Sovereign State in the Process of Globalization. *Comparative Legal Studies*, 2009, No. 2, 163-173 [in Ukrainian].
22. Gildenhuis J.S.H. *South African public administration: past, present and future*. Pinetown, O. Burgess, 1988.
23. Crouch C. *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. London, Polity, 2011.

Received on July 1, 2021

Oleksandr Sharov, Dr. Sci. (Econ.), Professor,
Principal Researcher of the Sector of Financial Research,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

THE STATE AND THE MARKET IN THE CONDITIONS
OF MODERN GLOBALIZATION: STRUGGLE
OF OPPOSITES OR SYNERGY OF INTERACTION?

State, market and globalization are three concepts, the interrelation and influence of which can be traced throughout almost the entire period of their existence. It is possible that, according to some anthropologists, in primitive societies the economy was not based on market relations, but the formation of market institutions is impossible without protection from the government (state or at least quasi-state) and even more so without direct creative intervention of the state. At the same time, however, it should be borne in mind that in the context of globalization there are ongoing changes both in the essence of the state and in the tasks that it must solve. Sometimes there are allegations of erosion or extinction of the nation-state, which are not yet true. Of course, the political and economic development of society makes its adjustments, but functions such as protection from economic aggression, legislative provision of fair competition, participation in large projects that can not be carried out by private business, remain essentially unchanged, although changing in form, primarily under the influence of internationalization processes.

Thus, it can be emphasized that the role of the state in the economy is not decreasing, but rather increasing due to the modernization and internationalization of its functions. What matters is not quantity but quality. But the role of the state should not be overestimated, the government and state managers should not be relied on in everything. It is necessary to clearly determine which state the country is building, and in view of this to implement appropriate economic policy with appropriate methods and tools.

Keywords: *state; market; «invisible hand»; globalization.*